

АЯЗ
ГЫЙЛӘЖЕВ

× БАЛАЧАК ×
СУКМАКЛАРЫ

повесть

Әйе бүген дә, алтмыш яшьне үтеп, ашыга-ашыга житмешкә тәгәрәгәндә дә, мин жәяүле сукмакларга тыныч кына карый алмыйм. Олы юлларны аркылы-торкылы кисеп үткән гап-гади сукмаклар миндә татлы хисләр, жылы тойгылар уяталар. Кая гына барсам да – поезддамы, автобустамы – мин ихтыярсыз тәрәзәгә ябырылам: уңга-сулга, урман ешлыкларына, әрәмәләрнең сихри кочагына кереп киткән сукмакларга карап хыял дөньясына чумам. Шушы, меңнәрчә адымнар белән такырланган, инеш-күл буйларын чәлмәп ураган, карурманнарның серле дөньясы аша үткәрүче, зарыктыручы, кавыштыручы уравыч тар юллардан дөньяның иң бәхетле адәмнәре йөридер дип фараз кылам. Әнә алар, кабаланмыйча, бер-берсен очлы терсәкләре белән борчымыйча, дөньяның кабатланмас гүзәллеген туя карап, зәп-зәңгәр күк, ямь-яшел жир белән аңлаша-аңлаша, болын, урман чәчәкләренең куге исенә кинәнеп бәхет диңгезендә йөзәләрдер төсле.

Бәләкәй чакта сукмаклар синеке! Ялан тәпи тып-тып басып дөнья белән танышу әнә шул жәяүле сукмаклардан башлана. Кая карасаң да сине ят ярлар, моңарчы син күрмәгән, күрә дә алмаган сер дөньясы озатып кала.

Балачак хатирәләре – әкрән аккан, өзек-өзек ак болыт кебек истәлекләр бер-беренә ялганмыйлар, әллә кайда, шул серле сукмакларда уралып, еракта, томанлы офыklar артында тынып калган вакыйгалар һичкайчан да бер-беренә чылбырдай тоташа алмыйлар. Алсу шәүлә дә кебек алар, таңда яңгыраган сак жыр да сымак, кайчан булып үткәннәрен өзеп әйтеп тә булмый. Балачак хәсрәтне белми, ә вакыт белән янәшә яшәү хәсрәт килгән көннән генә башлана...

Тәңремә рәхмәтлемен: ул мине туганда ук шигъри күңелле иткән. Шулай уйлыйм, хәтергә нык сеңеп калган вакыйгалар шуны сөйли.

Жәйләрнең берсендә әнием ындыр түрәндәге кыяр түтәлләре

арасына барып керегән. Мин терсәкләремә таянып, артымны туңкайтып, борын очым белән жир сөрөп, чәнти бармак кадәрле үскән кыяр малаен кимереп ятам икән... Әни соң дәрәжәдә гажәпләненп: «Улым, нигә кыярны ятып ашыйсың?» – дип сораган. Мин аллы-күклә янып: «Үзең өзмәскә куштың ич!» – дип җавап биргәнмен имеш. Җавабымны үзем хәтерләмим, әни сөйләвеннән исемдә калды, ул ышанып сөйләгәч, шул вакыйга балачагымның иң кадерле хатирәсе булып күңелемдә саклана.

Минем әтием тумышы белән Сарман кешесе, үз-үземне белә башлаганда без Югары Баграж дигән гүзәл керәшен авылында, нәкъ чиркәү каршысындагы пужымда, Әндриян дэдәйләр өендә яши идек. Таза ихата, йорт-жир байларча биек итеп салынган, җәен салкынча, кышын зәһәрир суыкларда да жылы була торган калын стеналы таш амбарны мин аерата ярата идем. Әндриян дэдәй балта остасы, аны Федоттагы ятим балалар йортына эшкә чакырып алганнар да, ул гаиләсе белән шунда яшәп ятканда, без алар өендә тордык. Минем татлы, кадерле балачак истәлекләрем жир шарының шушы нәни ноктасы белән бәйләнгән. Каршыда, бакча эчендә чиркәү, уңда мәктәп биналары, мәктәп каршысындагы киң генә мәйдан миңа – шактый елгыр малайга яшәү серләрен ачып биргән кадерле урыннар иде.

Әндриян дэдәйләр бакчасы кояшка таба авыш, ул сөзәкләненп ындыр артыннан үткән Метри елгасына төшә. Язын әз-мәз сулы, ташу кузгалганда ике-өч көн дулап алып, җәйге челләдә кибеп-корый торган Метри ярында әти яшелчә бакчасы ясады. Яфракларыннан татлы ис таратып утыручы юаш карлыган куаклары да шунда тезелде. Кыяр, кишер, чөгәндәр, помидор янәшәсендә Югары авыл өчен ятрак булган кавын-карбызлар тәгәрәп үсте. Кунак-мазар килгәндә әти аларны чәй эчкәнче үк бакчасына алып төшә иде. Әти Урта мәктәптә химия, биология укыта – иртә-кич бакчада казынырга нык ярата иде.

Соңгы сигез гасыр эчендә дөньяда табигатьнең иң мәрхәмәтле еллары утызынчы белән кырыгынчы еллар арасына туры килгән. Жир сирәк тетрәгән, зилзиләләр сирәгәйгән, янар таулар яман утларын сак төкергәннәр, җәйләр жылы, мәрхәмәтле, шәфкатле булган. Утызынчы-кырыгынчы – минем бәхетле балачагымның еллары! Мин хәзерге әле коры, әле яңгырга тоташ манчылган

жәйләрне ул бәрәкәтле еллар белән чагыштырып карыйм һәм хәзерге заман балаларын уйлап күңелем сызлый... Жир мәрхәмәтле сөйкемле еллары белән дә безне иркәләгән икән!

Агач чиркәү! Аның безнең тәрәзәләргә караган диварына, өскә үк «1840» саны сугылган сары калай кадакланган. Без бәләкәй чакта Баграж чиркәве үзенең йөз еллыгын үткәргән икән. Мин чиркәүнең биек-биек, янындагы озын чыршылардан да биегрәк күтәрелгән хачларын, эчендәге алтын-көмешле бизәкләрен, диварларына эленгән төрөләрне, чигүле төрө алъяпкычларын яхшы хәтерлим. Утызынчы елларда авыл коммунистлары – Озын Микәйлә, тагын кемнәрдәр, чиркәү хачларын кисеп, түбә калайларын изә-изә дөбөрдәтеп жиргә төшерделәр.

Чиркәүгә һәм Әндрей дөдәйләр өенә чапырышта, сул ягыбызда мәшһүр каравыл өе. Шунда ук янгын сарае, ат абзарлары, күгәргән кул насослары, коргаксыган су мичкәләре, лапас өрлөкләрен төрөгән шомә сөян баганаларга ыргак, багур, корымлы пумалалар асылган, дөү-дөү имән чөйләргә бөятләре ашалган камытлар, буяулары купкан дугалар, сүсәргән аркалык-түшлөкләр, таж баулары эленгән. Без – Урта һәм Аскы урам малайлары – бәхетле! Әниләрнең «замат арасында кайтасы бул, ыштубыты ишетсен колагың!» диюләренә карамастан, әбәдтән соң гел шунда уралабыз. Мич арасыннан, аулактан урын алып калырга кирәк. Менә каравыл өенә карт-коры жыела башлый, кичкырын, ипләп кенә ирләр дә шунда тартыла. Алар вәкарь белән ашыкмыйча күрешәләр, озын итәкле чикмәннәрен, иске пинжәкләрен чишеп жибәрәләр, челемнәрен кагып тәмәке тутыралар. Һәм, китә сүз! Ишек шар ачык булса да өй эче тиздән төтен белән тула, ләкин без кыймшанмыйбыз, киресенчә, мич арасыннан башта елтыр танаулар күренә башлый, аннары баш күренә, муеннар сузыла. Ашау, өй, әнинең кисәтүләре истән чыга, кумасыннар гына!.. Кызык сүзләр, мәзәкләр, дәмәкләр шунда сөйләнә... Инде Багражның атаклы сунарчылары Аксак Ибан белән Сәвәләй Питеры да килеп керсә... Бетте! Без төнгәчә аларның мажараларын тыңларга әзер. Түтәл тәмәкесеннән төрөлгән «кәжә сыйраклары» чытыр-чытыр яна, йөз ел юылмаган тәрәзәләргә эңгер иңә, идән өстенә яңа керүчеләрнең алыптай чабаталарыннан туфрак коелып яңа катламнар ясала, ә безгә рәхәт. Керәшеннәр үтә сабыр, бер-берсенә итагатьле халык, ничә еллар яшәп

багражлыларның үзара сугышканын, талашканын күргәнем, ишеткәнем булмады. Багражда олылар – Олы, кечеләр – Кече...

Кем, ничек кушкандыр, берзаман каравыл өе адәмнәре янына мин үз бакчабыздан бер кесә кыяр тутырып килдем. Бусын үзем дә апачык хәтерлим!.. Дәү-дәү, көрәк сакаллы керәшен дэдәйләр мине кызык өчен генә кыяр урларга жибәргәннәрдер дип уйлыйм, борчак кузагы дәүмәлеге кыярларны күреп: «ник мондый вакларын өздең?» дип сораганга, «Олыракларын күтәреп булмый шул аның!» дип җавап бирдем. Үзем оялып, пешеп-янып идәнгә текәлдем һәм нәп-нәни кыярларны идән ярыгыннан берәм-берәм базга шудыра башладым.

Оялуымны, чәнти-чәнти кыярларымны, ирләрнең көлеп жибәрүләрен бүгенгедәй хәтерлим.

Авыл малаеның балачак хатирәләре кыяр-шалканнан башлана икән, моңа һич гажәпләнергә кирәкми. Авыл баласы үзенең эшчәнлеген, хезмәтен әнә шул бакча түтәлләреннән башлаган.

Әтиемнең Сарман тумасы икәннен әйткән идем инде, әнием Мөгәттәрә дә шул төбәк кызы, Сарманга терәлеп үк торган Югары Әхмәт авылында туып үскән. Әти Минзәләдә педучилищеда укый башлаган, әнием шунда ук кызлар мәктәбендә белем алган. Минзәләдә танышканнар алар, шунда кавышканнар. Әтине эшкә Чукмарлы авылына жибәрәләр, әни бер-бер артлы өч малай табып өйдә утыра. Әтине, яшь мөгаллим дип, район читендәге Югары Баграж авылына укытырга жибәрәләр, авыл Зәй районы карамагына күчкәч тә безнең гаилә Багражда калган. Минем балачагым, яшьлегем әнә шул авылда, юмарт күңелле, кунакчыл, гади, үтә кешелекле, рыясыз-хәйләсез керәшеннәр арасында үттә. Олысы-кечесе безне хөрмәт итә иде. Көрәк сакаллы, абруйлы авыл агайлары әниемне яратып, гади укытучы хатынын зурлап «апа» дип эндәшәләр, әллә каян, ерактан, бөгелә-сыгыла сәламләп киләләр иде. Әнием оста җөйчә иде. Баграж сылуларына чуклы-чачаклы түшле, бәбәйтәкле күлмәкләр тегеп кигертә башлагач, аның абруе тагын да үстә. Ата-ананың абруе авыл арасында малайларны да үзсендереп жибәрә. Хәтеремдә, авыл уртасындагы мөгәжи амбарына айбагыр кайтарып тутырдылар. Кояшлы көннәрнең берсендә айбагырны амбар алдындагы чыбылдыкларга чыгарып тараттылар. Керәшен авылында айбагыр

йорт буенча тулып ята, шулай да малайларның күзе амбар тирәсендә... Айбагырның үзе түгел, шуны чәлдерергә маташу дәмәк!.. Амбар артыннан шыпан-шыпан чыгып, кесәләргә айбагыр тутыра башлаган гына идек, тап-таза Югары оч егете миндәй Ибаны якадан эләктермәсенме?! Яра инде дип торганда, Ибан минем кем малае булуымны белгәч йомшады, кесәмә айбагырны шәпләп үзе тутырды...

Озын кышларны кая да чыгып йөрмибез, Багражда үткәрәбез, язгы-жәйге бәйрәмнәргә – жыенга, Сабантуйга без Сарман, Әхмәт якларына кайта торган идек. Хуш исле йомшак печән түшәлгән трантаска гаилә белән төялеп, мәктәп атын жай белән генә атлатып егерме чакрымны – Сарман-Баграж арасын үтүләр татлы төш булып истә калды... Завод үрен менгәч юл урман эченнән үтә, ә анда каен жиләге кып-кызыл келәм булып, кызыктырып, жанландырып безне көтеп ала торган иде. Табигатьне олылау, аны изге санап баш ору безнең заман кешеләрендә үтә дә көчле иде! Без малайлар да жиләкне алан читеннән, таптамыйча, берәмтекләп жыя идек. Башта «кызыл сандык»ка – авызга шудырасың, аннан берәр савытка, күчтәнәчкә жыя башлыйсың. Жир-су чиста, болытлардан көмештәй яңгыр ява, жир хәзинәсе жиләк-жимешләр әле саулык кына китерә!

Гажәп, бәләкәй чакта мин Сарман урамнарына калай жәелгән, ә Нөркәй дигән авыл кешеләре очлы түбәле брезент юрталарда яшиләр дип белә идем. Малай кеше аякка киеп торамины? Күп кешеле Сарман урамнары нык тапталып, жәйге чәлләләрдә көйдерерлек кызгандыр шул! Мин шулай дип хәзер генә, шушы хатирәләрне язган чакта юрадым. Ә нөркәйлеләрне ник брезент юрталарга күчергәнмендер, аңламыйм, бәлки әтиләр белән Нөркәй авылын узып та киткәнмендер?

Исемдә, тәбәнәк кенә, йомры гына ике малай, әтинең бер туган абзыйсы Мәхүбрахман абыйның улы, яшьтәшем Максут белән алар капкасыннан ишегалдына кереп киләбез. Куллар артта, йөзләр житди, авызлар йомык. Әниләр безгә карыйлар да башта... кычкырып көләләр! Ә аннан соң... куллары кычытканга үрелә. Тикшереп карасак, икебезнең дә түшләр сап-сары икән... Ни хикмәттер, дүрт яшьләрдә чакта икебез дә чи күкәй эчәргә ярата торган идек. Гел-гел ояга менәргә әниләр рөхсәт итмәгәндер шул, ара-тирә күршеләрнең тавык

ояларына да походка чыкканбыздыр... Шуны уйладым исә мәшһүр шагыйребез Һади Такташның «Мокамай йомырка урлаган» дигән тәүге шигыренең юллары искә төшә. Һәр Мокамайның Әйшә тәтәе була, бәләкәй чакта татыган «кычыткан себерке»ләр ул чакта урлашмаска өйрәткән әче сабак була торган иде.

=2=

Дүрт яшемдә идеме, әллә якты кояш астында бишенче җәемне үткәрә идемме, безнең авылда балалар бакчасы ачтылар. Аны «Площадка» дип атадылар. Урак өсте иде шикелле. Минем әни белән Югары очның Феона апа Васюкованы тәрбияче иттеләр. Үзләре ашчы, караучы, җыештыручы, кер юучы да иделәр. Шуның өстенә әни малай-кызларга пар җәйге киёмнәр дә текте. Ул чактагы рәхәтлекләр! Су коенырга йөрибездә, авылга авып торган тау тездәләре битләреннән җиләк җыябыз, олы малайларның ат коендырганнан бергәләп карыйбыз. Мин атларга якын ук килергә куркам, читтән генә, сагаеп, яр бие таллары арасынан карап торам. Ник дигәндә, берзаман әти белән мәктәпнең Аманат исемле атына утырып кайттык та, әти Аманатны тугарып җибәрде, мин сарай ишеген ачарга йөгердем. Аны-моны искәртмичә барам, башын чайкый-чайкый артымнан фырлап килгән Аманат, кинәт җилкәмнән умырып алды да, мине алагаемга чайкап җибәрде. Акырып еларга тотындым, аркам канады, Аманат тешләренең эзе шактый вакыткача җөйләнеп торды. «Аткамы, бүтән хайваннаргамы, телең белән тәмләп эндәшмичә бер чакта да алдына төшмә!» – дип өйрәтте әти. Мин гомерем бие аның киңәшен тоттым, тик, ни хәл итсәң, йорт тирәсендәге мал-туарлар, кош-корт әтинең киңәшен белмәгәндер шул: үз гомеремдә мине өч тапкыр каз талады, дүрт-биш мәртәбә кәҗә тәкәсе сөздә, колхозның иң дәү ата дуңгызы төртеп екты, бер тапкыр Имәнле урамында ана күркә кычкыртып талады.

«Площадка»ның кайда, кем өендә урнашуы ныклап исемдә калмаган, мәгәр без Метри елгасы тирәсенә Каравыл почмагынан Макар дәдәйләр, Ипие түтиләр ызаныннан төшеп йөри идек. Елга аръягында искиткеч матур, аллы-гөлле чәчәкләр каплаган бәләкәй

генә болын бар иде. Иртә яздан кара көзгәчә чәчкәләр бербер артлы ачылалар да жәйнең һәр күләмендә болынның үзенә хас чәчкә исе була торган иде. Беркем кисәтмәсә дә болынга аяк баскан кеше кинәт үзгәрә, чәчкәләрне өзмәскә, үләннәрне таптамаска тырыша. Кай яктан җилләр иссә дә алар тыгыз һавалы бу үзәнгә төшөп җитә алмыйлар, көн туса без шул оҗмахта күбәләк куабыз, гөрле-качышлы уйныйбыз, әз-мәз таптап китсәк тә, без болыннан чыгуга, үләннәр рәхәтләнеп турая торганнар иде. Еш кына болынга, эштән бушаганда әти дә төшә, безне түгәрәкләп тирә-ягына утырта, ганжә-үләннәрнең исемен атап, берәм-берәм күрсәтә башлый. «Безнең якларда ашарга яраган йөзләп үлән бар», – дия иде. Ниләр генә җыеп ашамый идек без Баграж болын-урманнарыннан! Җиләк-жимешне, гөмбәләрне әйтеп тә тормыйм, язга чыгып кар китүгә кояшка караган ермак ярларына сап-сары булып бакыр тәңкәләр сибелә. Кимәшә башын бүксәң кап булганчы аша, зыяны юк. Кимәшә башына ялганып урманда, көздән калган коры яфракларны аралап күе башы калкына. Аланнарда кузгалак үсә, кыр какысы, урман какысы котырып уңа... Төрле якларда әнис, җир бәрәңгесе, карабаш, балтырган җыярга йөрибез. Олы су башында сарана!.. Кәжә башы урамыннан ындыр артларына төшсәң ни генә юк анда: песи борчагы, карга борыны, шепкән... Тыкрыкларда кычиткан кыяры үсә. Карга борынының тамарга торган җиләген ашыйбыз, шепкән уабыз. Шома көпшә, сасы көпшә, чуар көпшә. Җаның ни тели!

Эссе жәй! Яндыра! Быел коры жәй, ләкин без яраткан болынның дымы бетми, без икешәрләп тотаклашып Метри елгасына таба төшөп барабыз. Алдан юл күрсәтеп әни бара, ыбыр-чыбыр бәрәңге арасында адашып калмасын дип арттан үткер күзле Феона апа атлый. Нәкъ каршыбызда, елга үзәнненең аръягында, уңдарак, унбиш-егерме йортлы Имәнле урамы. Урам очында Чулак Кунуннар йорты. Үкличә киртәсе алар ихатасына тоташкан. Үзем күрдем, әнигә ияреп көтү каршыларга барганым бар. Кунуннарның Ладимыр исемле куштүбәле базык уллары да площадкага йөри, без хәзер шуның белән җитәкләштек. Булса да булыр икән шук бала! Ладимыр берәүгә дә тынгы бирми, кызларның толымыннан тарта, толымы юкларның бармагын тешли, малайларны чалып ега, су коенганда кызларның күлмәгенә таш бәйләп буага ыргыта. Үзе көчле, үзе алагает хәйләкәр. Бу терекөмеш мәктәпкә кергәч тә укытучыларның җыгын чыгарды.

Дәрестә утыра алмый иде, мәктәп базына кереп чума, теленә нинди
жыр килсә, шуны акырып ята...Имәнле урамы хәзер юк, бетте, таралды,
Ладимыр яшьтәшем дә күптән инде гүр иясе булды. Үскәч акыллы, үтә
сабыр, ипле кеше иде, шофер булып эшләде, көтү көттә... Сирәк кенә,
сагынышып очраша торган идек, урының жәннәттә булсын, яшьтәш!

Төшөп барабыз, әни, күз алдында булсынга, аны алгы парга
куйган, шунда да ул мине чалып егарга маташа. Тезләре кутырлап
беткән, иягендә жөй, иреннәре мыймылдый, колагы селкенә – һич тик
бара алмый! Күзем Имәнле урамы өстенә эленгән, печән кибәне
дәүмәлеге болытка төште. Болытны чамалап әни дә туктап калды. Зәп-
зәңгәр иде күк, каян яралды әле бу аклы-каралы иләмсез болыт!?
Капылт кына әлләни булды, зәңгәрсу-кызыл сызык болыттан
аерылды да, түбәнгә, жиргә, Имәнле урамы өстенә атылды. Күк яман
чатлап урталай ярылды, гайрәтле күк күкрәвеннән без жиргә
егылдык. Әни борылып: «Балалар!» дип кенә әйтә алды. Аяк өстендә
бер Ладимыр гына басып калган икән, Имәнле өйләре өстеннән
ургылып чыккан төтенне әүвәл ул абайлады, яшелле-мөшелле тавыш
белән: «Пужар! Пужар!»– дип акырырга тотынды. Озак та үтмәде тирә-
якка искәртеп чиркәү чаңын кага башладылар. Әни белән Феона апа,
тилгәннән качып кайсы кая таралган чебиләрне жыйган төсле, безне
көч-хәл белән жыйдылар. Бер кыз куркуыннан Метри елгасының
төбенә үк тәгәрәп төшкән икән. Утыра шунда посып, үгиана
яфраклары арасында! Без бәрәңге сабакларын таптый-таптый
каравыл өенә менеп житкәндә анда мәхшәр башланган иде инде. Тик
ятып үшәнләнгән каравыл атлары чаң тавышыннан куркып тәртә
арасына керми интектерәләр, пужарниклар да каушаган, алар ат
сыртына каеш камчы белән тамызалар. Атлар аның саен киреләнә,
йөгәннәрен тартып хырылдыйлар. Күпердән әйләнергә ераксынган
Урта урам адәмнәре чиләк, көрәк, багурлар тотып, без менгән
сукмактан гына Метри елгасын кичеп, янгын ягына элдерделәр.
Башта аклы-каралы куе төтен бөркелгән иде, соңра ялкын телләре
сузылды, берәздән Имәнле урамы тоташ учакка әйләнде. Әллә-лә! Яна
Имәнле урамы, дөрли, ә яман гадәтле алама болыт «Сау булыгыз!»
дигән төсле, авыл күген бер әйләнде дә үтеп китте. Ут янына чабарга
шүрлэгән карт-коры Каравыл өе янына жыйналды. Телләрдә бер сүз:
«Вәт, Ходаның хикмәте, ишөп яуса соң! Нигә утын гына ташлап

калдырды бу болыт, шоннык?«»

Унбер йорт нигезенә кадәр утырып янды.

Кага-кага чиркәү чаңын урталай ярганнар...

«Эзейдән дә килделәр, тирә-яктагы унбиш авылдан атлар килде»,– дип сөйләде, соңарган кичке чәй янында әни. Ул төндә әни площадкага ашыкты, ул төнне Имәнле урамы балаларын шунда кундырдылар. Әни шуларны карап, ашатып, площадка саклап чыкты.

Мин бик озак йокыга китә алмадым, иләмсез болыттан аерылган дәһшәтле ут күз алдымнан китмәде. Йоклагандай булам да куркып, кычкырып уянам. Ичмасам, янымда әни дә юк!

Шул көннән мин болыттан, яшен утыннан, күк күкрәвеннән курка башладым. Офык читендә каралжым болыт куера башладымы, өйнең берәр почмагына кереп качам. Тик яшен камчысының агы шулкадәр көчле, кермәгән тишеге, үтә алмаган почмагы юк. Чоланда дәү агач сандыгыбыз бар – артына кереп посам, яшен чартлый-чартлый мине эзләп таба. Толыпка уралып мич арасына кереп утырам – колагымны ярырдай күк күкри. Ахырда әмәлен уйлап таптым. Олылар йоклый торган карават башына әни мендәр-ястыкларны өеп куя иде. Чак кына болыт кабарды исә, шул мамык тавын ишеп төшерәм дә ястык-мендәр астына кереп йомылам. Яңгыр килгәндә ишек-тәрәзә тыгызлап ябыла, мич төннекләре томалана, өебез бәләкәй, бөркү, эссе. Ястык арасында мунча ләүкәсеннән мең яман, тын житми, шабыр тиргә батам, манма су булам, ләкин курку барысын да җиңә.

«Курку – иң явыз көчләрнең берсе»,– дип аңлата әти, мине батыраерга чакыра. Бу курку хисеннән мин озак арындым, хәзер яшенне бар дип тә белмим, хәтәр давыллы сәгәтьләрдә, каралжым караңгы күк явызланып ут чыбыркысын болгаганда Идел уртасында балык тотып утырганым бар. Әллә нинди яшен сәнәкләре, күз алдымда болытлардан аерылып, биектә яман сызылып барды – каушамадым. Курку – хатирә булып кына калганда әлләни зыянлы түгел икән үзе!

«Улыбыз үсә!» диләр, әти белән әни куаналар. Күрше-күлән,

килгән-киткән кунаклар да мине алларына бастырып мактыйлар: «Үскән, егет булган ич улыгыз!»– дип, әниләрнең сөенечен арттыралар. Бала-чаганы мактаган саен сыйның мулрак, тәмлерәк эләккәнән хәзер генә аңлыйм – үзем дә өч бала атасы...

Үсү шулдыр инде, хәзер үзем генә дә көтү каршыларга барам, үткен күзле, корыч томшыклы тилгәннәрдән бәбкәләрне дә энем Алмаз белән бергә саклыйбыз. Сыер абзарын тазартырга, ишегалдын себерергә, малларга печән салырга эти белән чыгабыз. Эш арасында эти янында уралу иң рәхәт чаклар булган...

Үсте дисәләр дә бәләкәй шул әле мин! Үземнән ике яшыкә генә олы Азат еш кына мине тәпәләп ала. Менә ул үскән ичмасам! Шкафның иң өске киштәсенә үрелә дә прәннекне чәлдәрә, мин сорасам муен тамырыма кундыра. Азат үскән ичмасам, ул мәктәпкә йөри, ул – укучы, аның белән чамалап сөйләшергә кирәк. Олы малай буларак ул эти белән утын кисәргә чыга, пычкының бер башын ул тарта. Мин эти ярган утынны ышыкка, лапас астына ташыйм, ә энекәшем Алмаз жиз таска түбәләмә итеп йомычка жыя. Баграж авылын өч яктан урманнар ураган булса да, безнең эти әрәм-шәрәм иткәнне өнәми.

Үскәнмендер дә шул хәзер мин бик күпне беләм. Безнең бабай Сарманның иң ярлы «Ак ыштаннар мәхәлләсенең» имамы булган. Этинең Нурлыхода, Маһиәнвәр, Әсма атлы апалары бар, Сарманда элегрәк телгә алган Мәхүбрахман абый яшәп ята. Элеккеге Мөхәммәдия шәкерте, зур укымышлы, зыялы кеше, скрипкачы, һәр яктан талант иясе. Бакчачы, жиләк-жимеш үстерү остасы. Агач утырту, күпер юллары төзәтү, табигатьнең кадерен белү безнең нәселдәге һәр кешегә хас. Нурлыхода түтинең ире Ризван мулланы күргәнем юк ахрысы, ә аларның бердәнбер уллары – Хәмзә исемле искиткеч чибәр, бөдрә чәчле, көр тавышлы егет безгә еш-еш кунакка килеп йөри. Без дә аларга баргалыйбыз. Әсма апаның Лена, Илтөзәр, Раҗия исемле балалары да безгә килеп чыга, безнең яшылек чорында туганнар еш аралаша иде, бер-береңә хөрмәт, хәл-әхвәл белешү көндәлек гадәткә кергән, канга сеңгән иде. Безнең йортка иң еш килен йөргән кеше этинең тол апасы Маһиәнвәр булгандыр. Без аны кыска гына «Әнвәр түти» дип кенә атап йөрттек. Әнвәр түти еш килү өстенә бездә бик озак – икешәр, өчәр ай торып китә иде. Көзгә кереп бакча эшләре

тəмамлангач, сугымнар суелгач, каз ɵмэлərə үткəч килеп тɵшə дə язга кадэр кунак була. Үз гаилəсə булыр-булмас, кияүгə чыгып тиз үк аерылып кайткан бу апабыз əз генə йокычан, əз генə юбалгы, мунчага барса дүрт-биш сəгатьсез чыкмый торган, тəмле тамак карчык иде. Каратут йөзєн, шактый күлəмле борынын гына калдырып, башын яулык белəн урап куя торган бу апа гомере бue кара-көрəн, озын итəкле күлмəк яратты, яулыкның да агын бəйлəми иде шикелле. Бу ятимə карчык, олылардан аерым хөрмəт күрмəсə дə, безгə килергə ярата иде. Дөрєс, аның өс-башын карыйлар, тамагы сыйлы, урыны түрдə, мəгəр олы кунак-мазар килгəндə аны табынга алмыйлар, бəлки ул үзє шулай телəгəндєр, əмма кеше барында, кече якка чыгып Əнвэр түти ашап утырганда мин аны үтə нык кызгана идем. Шунысы да бар, күпмє яшəсə дə, ул мəңгелек кунак, өй эшлəренə катышмый, сирəк-мирəк идəн себергəли иде, мєндəр-юрганны кагарга көнгə алып чыга. Яше олы булса да намаз укымый, мин аны дога укып, амин тотканын да хəтерлəмим. Ул шушы дөнъяда тарсынып, нəрсəдəндєр кыєнсынып яшəгəндєр, ахрысы. Хак, зарланганын ишеткəнем дə булмады, жылаганын күрмəдем, йомылып, үз уйларына батып яшəүчє бу сєер апага мин аерата нык тартыла идем.

Үзара дус идек без.

Мєнə олылар кайсы кая тарала, киндєр букчасын асып Азат мəктəпкə китə, Алмаз уєнда, без түти белəн өйдə икəү калабыз. Кайчагында гына Алмаз да өйдə була. Урамга чыгар идең, карлы яңгыр коя, тэрəзэлər парланып томаланган, жыл янбакчадагы шомырт агачларының соңгы яфракларын талап улый. Шундый аулак чакларда Əнвэр түти капылт үзгэрə, аның хəсрəтлє, жыерчыклар белəн каймаланган кап-кара күз тирəлərə жанлана, нурлана, ул яулыгын маңгаєна күтəрєбрəк куя, каратут маңгаєна чал сибелгəн кара чəчлərə сибелеп чыга. Аның жанлануын, күңеллє үзгэрүєн күрєп мин куанам, түтинє ныграк сєєндєрəсєм килə, өстəлнє, урындыкларны күчєрєп өйнє киңəйтəм, идəннəн сəкегə, сəкедəн идəнгə сикєрєп мəзəк ясарга тотынам. Авыз-борынымны мыймылдатам, телємнє чыгарам, көзгєнє үчєклим, ишєк катында мыштым гына утырган дəү галушларны києп лыпыр-лыпыр биегəндəй итəм. Берзаман галушлар очып икє якка барып тɵшəлər...Əнвэр түти тагын да жанланып минєм маймыллануымны

күзәтеп тора, ачуланмый сүкми, көлә, тәне жиңеләеп китә. Аның да иңбашлары бер күтәрелә, бер төшә, йөзенә кызыллык чыга: ул учын-учка бәреп такмак әйтергә тотына. Аның такмагы кыска, ике-өч сүздән генә тора, алай да минем йон оек кигән аякларым үзеннән-үзе сикергәли башлый мин идән уртасына чыгып тыпыр-тыпыр биеп китәм! Түти жай гына, бер көйгә генә: «Сездә кем бар киндер суга, сездә кем бар киндер суга?» – дип бер туктаусыз кабатлый. Аның сүзгә зарыккан иреннәреннән тавыш һаман көчләрәк чыга, ни озак такмакласа да, мин армыйм, аның шушы гади такмагы мине котырта, дэртлэндэрә, шашындыра. Мин тәмам онытылганмын, түтинен колагы тышта икән, менә ул тынып кала, яулыгын төшереп бэйли, маңгаен яшерә һәм тынын тигезләргә мич арасына кереп китә. Андагы үзгәрешне күреп мин телсез калам. Түтинен: «Кайттылар!» дип пышылдавы гына мине игә китерә.

Әнвэр түти белән без корган театрны Алмаздан бүтән кеше күрмәгәндер дә, ул да, мин дә серне чыгармадык. Әллә күреп тә дэшмәделәрме?

Авыл өе бик бэләкэй булса да, элек аңа әллә ниләр сыя иде! Сыер бозауласа бозавын күтәреп өйгә кертәләр, кышкы суыктан саклыйлар. Без малай чакта суыклар чыннан да суык була торган иде. Көздән, ноябрь башларында төшкән кар язга кадәр шылт та итмичә – эремичә ята иде. Бозау артыннан сыер да өйгә килеп керә. Бозавын ялый, иркәли, куе угыз сөте белән аңа үсәргә көч бирә... Угыз коймагын без дә барыбыз да бик яратабыз, коймак пешкән көн – елына бер килә торган бэйрәм. Ул көннен тагын бер бөөк шатлыгы бар: мин зур колхоз табагына тутырып күршеләргә угыз коймагы ташыйм! Күршебез Ипиен түти коймак керткәч миңа бер уч чикләвек, бер уч айбагыр бирә, бозау турында озаклап, бөртекләп сораша. «Маңгаенда кашкасы бармы? Бәкәле ак түгелме? Ни төсле?...» Үзең керткән күчтәнәч коймак белән чөгәндер чәе эчә-эчә бозау турында сөйләү нинди рәхәт!.. Балачак рәхәтләре алар үзгә, аерата кадерле, аерата гаиз...

Сыер өйгә кергәндә мин аның очлы мөгезләреннән куркып мич арасына кереп качам, Әнвэр түти мине арттан кочаклый, мин аның жылы тәнәнә тиеп дөньямын онытып тынычланам...

Аулак калган мизгелләрдә без кәмит күрсәтеп кенә яшәмибез, кайчагында Әнвәр түти, боз каткан тәрәзә алдына килеп баса, ике кулы белән ике тәрәзәнең ике яңагына ябыша һәм тонык кына бер көйгә җырлагандай итә. Тавышы юк аның, тавык кырлавыннан аерылмый, ләкин сабый булганмын, тутамның – ятим-ялпының, бичара толның бер туктаусыз мөнәҗәт укуын белә алмаганмын. Сүзләрен аңлап бетермәсәм дә, мин аның тәрәзә аша йотылып үз балачагына кайтканын, кемнедер сагынып, юксынып мөнәҗәтләр укуын үтә дә ярата идем. Андый чакларда түти түгел, мин сагаям, капка әз генә шыгырдады исә, «кайттылар!» дип пышылдыйм... Уртақ сәребезнең дөнъяга фаш булуын теләим...

Менә безнең «гаилә» ишәя, исәя башлаган, мөгезләре төртеп чыккан наян бозау янына берәм-берәм сарык бәрәннәре кереп кушыла башлый. Бәрәннәр тиз үсә, атна дигәндә өйгә алар хужа була! Җитмәгән җирләре, аудармаган нәрсәләре калмый. Иләк, чиләк, ипи табаклары һәркөн күчеп, күченеп йөриләр. Өй тарая, бозауны, муенчаклап, аралыктагы тимер божрага бәйләп куялар. Бәйләп куймый кара, бәрәннәргә ияреп алдын-артын сикертеп чаба башласа! Бер көн ычкынган да ашлы сулар җыя торган лаканны аударган. Әй эләкте Әнвәр түти белән миңа!

Бозау, бәрәннәр белән аулак өйдә калырга ярата Әнвәр түти, ул аларны кочаклый, муеннарын кашый, чәйнәп ипи йомшагы каптыра, дымлы борыннарын үбә. Бәрәннәр аның саен наянланалар, кушаяклап сикерәләр, ишекле-түрле ду килеп чабалар. Муенчагын өзәрдәй булып аралыкта бозау сикерә. Әнвәр түти идән уртасына чыгып баса да учларын шапы-шопы китереп үзенең мәңгелек такмагын кабатлый: «Сездә кем бар киндер суга!.. Сездә кем бар киндер суга!» Бәрәннәрнең нәни тояклары дер селкеткәннән бүрәнә арасыннан мүк коела, кыстырган җиреннән уклау атылып чыгып идәндә бии, кисәү агачлары, җәмки, самовар торбалары, ухватлар дер-дер селкенәләр. Андый чакта тик торып буламыни? Мин дә өйдәге хәрәкәткә кушылып китәм һәм Әнвәр түтигә ялгап такмак әйтә башлыйм... Юк, аның сүзләрен кабатламыйм, минем үземнеке, үзем чыгарган такмак бар...

Чыгарган беренче такмагым – шигъри юлларым хәтердә

калмаган, соңгы бер юлы гына исемдә... Әлбәттә, ул шушы бөдрә йонлы, тере күзле, шук бәрәннәргә багышланган иде... «Идәндә шомырт коя» иде аның соңгы юлы...Баштагы юллары: «яфрак ярата бәрәннәр...тамаклары тиз туя... Тамак туйгач сикергәлән идәнгә шомырт коя», булды шикелле... Ни гажәп, Әнвәр түти минем такмакка игътибар итте, «киндер сугучыны» онытып, миңа ияреп мин чыгарган такмакка күчте, без икәүләп идәндә сикергәләдек, керәшенчә әйтсәк, уармак килдек, дәмәк ясадык.

Иртәгесен без тагын аулакта калдык, бүтәннәрнең аяк эзе тынгач, бозау, өч бәрән, Әнвәр түти һәм мин пәри туен башладык... Һәм Әнвәр түти кичә мин чыгарган такмакны кабатлый башлады... Бу хәл миңа көч бирде, дәрт өстәде... Шул көнне мин яңа такмак чыгардым. Анысы аралыкта моңаеп торган бозауга багышланган иде сыман...

=4=

Кар китте, сукмаклар төште. Мин хәзер урамнан кайтып кермим дә. Аскы урамда Кирушлар турында атау, жир иң әүвәл шунда ачыла. Жыелышып тәтәйле уйныйбыз, кузналы, акча чөябез. Кичләрен мөгәжи амбары тирәсенә яшьләр жыела. Кайчагында яшьләр уены безнең турга – Әндриян дэдәйләрнең амбары алдына күчә. Имәнле урамыннан гармунын күтәреп Чыжык Бәчелие килә. Уйныйлар, җырлыйлар. Этинең иске пинжәген иңемә салып, төренеп мин дә бер читтә басып торам. Яшьләр җырына кушылып иреннәрем кыймылдый, ни гажәп, берзаман мин яшьләр җырлаганның сүзләренә үз такмакларымны кушып җибәрәм.

Яз – бәйрәмнәр чоры. Беләм, озакламый Олы көн килеп җитәчәк. Олы көн – урысларның Пасха бәйрәме. Ул көнне Баграж – керәшен авылы гөр килеп тора чак. Караңгылы-яктылыда бала-чагалар күкәй җыялар. Өйгә кергәч тиз-тиз «Иусус-Кристус терелеп торган» диләр. Йорттан-йортка йөреп, минем дә манган күкәй җыясым килә. Тик мине әни чыгармый: «Без – татар, мөселманнар»,– ди ул. Мин аңлап бетермәсәм дә татар икәнлегемне, керәшеннәрдән аермамны сизә башладым. Су коенырга буа алдына төшсәк, малайлар миңа карап

жыр-жыр көлөләр, усалраклар:

Татар, татар – тарама,

Кермә безнең арага.

Кысылырсың, үләрсең –

Биш тиен акча түләрсең...

дип жыр әйтәләр.

Усал малайларның авызын томаларлык такмак чыгарасым килә, барып кына чыкмый, җавап итеп кайдадыр отып алган жырны кабатлыйм.

Керәшен, керәшен – керкәле Баш түбәсе серкәле.

Бәйрәм якынайганын шуннан сизәм, көн туды исә Багражның кынжыр кызлары әни янына күлмәк тектерергә киләләр. Бәйрәм якынлашканын бер сылу кызлар гына сизенәме?!

Югары очта Жәмәй атлы бер бик фәкыйрь кеше бар иде. Кышын тәмәке төрергә гәҗит каян алгандыр, һәр язда исә ул безгә килеп керә торган иде. Килә, болдыр баскычына утыра, дәшми – теле юк. Телсез Жәмәй дә диләр, кушаматы – «Пружин». Озын, чандыр гәүдә – сорау билгеседәй бөгелгән. Очлы иягенә өч-дүрт бөртек сакал ябышкан. Өстендә алагаем дәү якалы, терсәкләре ямаулы чикмән. Кырык ямаулы чалбар тишекләреннән тез башлары күренеп тора. Аягында киндерәләре ялганган дәү-дәү мыеклы чабаталар. Пычрак аягы белән өйгә керми, кат-кат чакырсаң да ияген як-якка чайкый. Тәмәкегә гәҗит сорап килгән Жәмәйне безнең әни берчакта да ашатмыйча, тамагын туйдырмыйча җибәрми торган иде. Өйдә нинди ризык пешсә, тәлинкәгә салып Жәмәй дэдәйгә чыгара. Мин аның ашаганын карап торырга яратам. Озын җәпле бармаклары катып, калҗаеп беткән, тырнаклары җитү. Алдына ризык килгәч, ул кинәт үзгәрә, гәүдәсе тураеп киткәндәй була. Ул ризыкның бер бөртеген, бер тамчысын исраф итмичә, кадерләп, олылап ашый. Ипи, дурычмак өлешен йоткач, башын артка ташлай, бугаз алмасы бүлтәеп чыга, ул керфексез яшел күзләрен йома, күз урынында вак җыерчыклардан хасил елмая гына

балкып кала.

Тэлинкэ чыгарасыңмы, табакмы, табамы – ризыгы беткэч, ул һәрберсен ипи катысы белән ышкый-ышкый сөртә, майга манчылган икмәк катысын кәнфит суыргандай суыра...Кулына гәжит эләккәч, тәмәкесен шартаякның тубырлы башы юанлыгы итеп төрә. Безнең өй тирәсендә кабызмый, әнинең тәмәке исен яратмавын белә, «тартмыйм, тартмыйм!» дигәндәй, тәмәкесен күз югарылыгына күтәреп күрсәтә.

Әниләр кая киткән булгандыр, бер көнне, әбәдтән соң Жәмәй дэдәй килеп керде. Әнвәр түти ишегалдында, кояш күзенә мендәрләрне тараткан, мин җиз тасны аударып, астына баулы таяк кыстырып, тас астына җим сибеп күгәрчен тотарга маташам. Күгәрчен белән мавыгып, Жәмәй дэдәйне онытып җибәргәнмен бер заман карыйм, утыра да утыра теге, ыңы-шыңы юк, тез тишекләрен чикмән итәген кайтарып яшергән, Әнвәр түти тегеңә берни чыгармый. Мин аның янына йөгереп килдем. «Бетмәс монда, әрәм тамак, хәерчеләр!» ди тутам. «Ипи кыерчыгы алып чыгам!» дип өйгә керә башлаган идем, түти мине эләктереп алды. «Йөрмә!» Мондый кирелеген белми идем тутабызның, аптырап киттем. Жәмәй дэдәй утырды, утырды да бөгелеп, бөкерәеп чыгып китте. «Саран бака син, Әнвәр түти!» – дип кычкырганымны сизми дә калдым.

Хәерчеләр дигәннән, без бәләкәй чакларда хәерчеләр авылдан-авылга ел әйләнәсенә йөриләр иде. Ни бирсәң дә алалар, иске-москы киём-салымны да алалар, ипи кыерчыгына да бөгелә-сыгыла рәхмәт әйтәләр. Сәер, җәенке арбаларына утырып, дөя җиккән кыргызлар килеп чыга иде. Алар дөяләрен урам уртасында туктаталар, үзләре өй борынча кереп йөриләр, чыбыркы сабы белән муеннарын кашып: «яндык, казалы булдык»,– дип күзләреннән кысып кына тонык тамчылар чыгаралар. Керәшеннәр үтә ярдәмчел, мәрхәмәтле кабилә, кыргызларга ышаналар, жәллиләр, бала-чагаң күпме? – дип белешәләр. Яртышар капчык бәрәңге, подаука төбенә салып он чыгаралар, ашарга да дәшеп кертәләр. Ә без аю мае сөрткәннәр мени, дөя яныннан китмибез. Якын барырга базмыйбыз, дөянең усаллыгын беләбез. Лач итеп төкерергә дә күп алмый ул!..

Авылда тагын бер сәер хәл булды: тазарак тормышлы йорт хужаларын өйләреннән куып мунчаларга, таш амбарларга чыгардылар. Бездән ике-өч өй аркылы гына яшәгән Үтәми дэдәйләрне дә мунчага кудылар. Ишле балалы Үтәми дэдәйнең өен мәктәп иттеләр. Тиздән, бик тиздән Үтәми дэдәйнең улы – яшьтәшем Бәчели белән алар өендә беренче класста укый башларбыз дип кем уйлаган...

=5=

Без яшәгән йорт хужалары Багражга кайттылармы-юкмы – хәтеремдә калмаган. Әндриян дэдәй хатыны, ике малае белән Федот детдомында озак кына яшәде шикелле. Кайтмый калмаганнардыр, алар үзара да, күрше-каршы белән дә тату, дус яшәрлек сабыр, акыллы кешеләр иде. Кайтып, безнең тигез генә аккан тормышка бер-бер бимаза ясасалар, ихтимал хәтеремдә дә калыр иде. Явызлыкның ташка язылып, яхшылыкның комга язылуын аңлай башлаган идем инде мин. Әндриян дэдәй тәбәнәк, базык кеше иде. Бер кулының дүрт бармагы юк, кыска, кисек буынлы бармаклары белән аркамнан сөеп куркытканы исемдә. Бөдрә йомшак чәчле иде без торган йортның хужасы. Багражда һәркемнең нәселдән күчеп килгән кушаматы бар. Әндриян дэдәйләрнең күршесе «Бояр»лар. Ата-бабасы тимерче бу крестьяннарга ник «Бояр» кушаматы тагылгандыр, белмим. Авылның Югары очтан Түбән очка кадәр өйдән-өйгә сикереп күчә торган кушаматлар әлифбасы бар, әйтик: «Әндриян бөдрә, бояр ыштанын салып йөгәрә...» Нәсел-нәсәбеңнән берәү авылга яки авыл кешеләренә яманлык кыла икән, беттең, кара сакалың кая барсаң да артыңнан калмас! Берәр адәм хәтерли микән Югары Багражның кушаматлар әлифбасын? Ялкауларга, аңкауларга, жыбыткыларга, канчыкларга, биләмчеләргә, каруннарга нык элэгә иде ул жор тезмәләрдә!

Нигә «Бояр» кушаматы алган нәселне ыштан салдырып йөгерткәннәр? Белмим. Ул нәселдән авылда байтак гаилә бар иде, һәммәсе һөнәрманнар, яхшы, тырыш кешеләр. Бояр Ибаны – яшьтәшем, исәнме син? Кайларга китеп югалдың?..

Эндриян дэдэйлэргэ кунакка барып кайту вакыйгасы онытылмаслык булып хәтердә сеңеп калды. Сөөнечлө дэ, фажигалө дэ булды ул хэл.

«Барып кайтыйк булмаса бер, ничэ тапкыр чакырдылар инде!»– дип өйдэ сөйләшенгән сүзлэргэ игътибар иттем: кунакка бару балачакның бэйрәме иде бит! Кунак дигәндэ мин бик жәһәт идем. Яңа юллар, ят авыллар, яңа жирләр... һәммә тараф серлө, кызыклы. Ә мин сергэ тартыла торган терө малай идем. Ниһаять, сүз күчә-күчә төп мәсьәләгә дэ барып житте. «Өйдэ кемнө калдырырга? Мал-туарга, йорт-жиргә кем күз-колак булыр?» Энвэр түтинө ашыгыч кына чакырып алдылар. Чакырган жиргә килми каламы безнең тәмлө тамак тутабыз? Нәни төөнчегән тотып, ипләп атлап, кичкырын килеп тэ житте. Мин авызымны ерып: «Ә без Эндриян дэдэйлэргэ кунакка барабыз!»– дип кычкырдым. Энвэр түтигә сыер савуны тапшырып булмый, сыер малы аны санга сукмый. Күршебездэ үтэ уңган, ишлө балалы Ипиө түтиләр яши. Олы эшләрнө аңа тапшырып, вак-төягән Энвэр түтигә йөкләп, ниһаять, без ерак юлга чыктык.

Федотка бездән икө юл бара икән, берсө – район үзәгө Зэй аша, икенчөсө аулак урау юллар аша – Ашыт, Әхмәт, Кадер авылларын үтеп барырга кирәк. Имәнлө урамын узып Түбән авылга төшөп барганда әти белән әни әз генә тарткалашып алдылар. Әти: «Зэй аша барыйк, анда юл ышанычлы»,– дигән иде, әни каршы төште. «Әллө кайдан уратып йөргәнчө, турыдан гына чыгыйк»,– ди. Әти: «Әйләнөчтән юл туры, урман юлларын белмисө мени?»– дип үз сүзән куәтләдө. Ата-аналар тарткалашканда быткыч балалар тик тора аламы? Азат, дилбегә тотып, кукураөп кузлага утырган, борыны чөөнкө, олы малай, әти ягын куәтләдө: «Зэй аша барабыз, Зэй аша!» Ә мин, әни малаө: «Урман аша барыйк, урман аша!»– дип тыкырдатам. Әни алдына жайлап яткан энөкәшөм Алмаз юлга чыгуга тәмлө йөкыга талды. Түбән авылга төшкәнчө бәхәс дөвам иттө, ахыр чиктэ икө як та йомшап уртак фикергә килделәр: Ашыт-Әхмәт авыллары аша барабыз да Зэй аша кайтабыз! Азат миңа борылып телөн чыгарып күрсәттө. Нигә очынган була инде, икөбезнең дэ сүзө үттө ләбаса!

Без Түбән авыл урамына барып кердек. Күршө авыл, кешеләр әти-әнинө танып, түбәнчөлөк белән сәламлиләр, кая баруыбыз белән

кызыксыналар, белгәч, безгә хәерле юл телиләр. Авыл кибете яныннан үткәндә эти атны туктатты һәм вак-төяк булмасмы дип кибеткә кереп китте. Ары-бире каранып утырганда күзем бер адәмгә төште. Бер йорттан чыкты кеше, селлин-селлин атлап икенче капкага кереп югалды. Өз генә вакыттан соң чыкты, тагын күздән китеп торды. Жәмәй дэдәй! Өй борынча нишләп йөри икән Түбән авылда? Мин күргәнне эни дә күрә икән, сораулы карашымны абайлап: «Жәмәй дэдәң өй борынча хәер сораша, тамагын шулай туйдыра», – дип аңлатып бирде. Жәмәй дэдәйне кызганудан жылап жибәрдем. Мин аның ничек яшәвен, ничек тамак туйдыруын, кемнәр белән торуын моңарчы бөтенләй белмәгәнмен икән! Эни нидер аңлатты, ниләр сөйләгәнне хәтеремдә калмаган, мин: «Жәмәй дэдәйгә ашарына бирик!» – дип энине йолыккалы башладым. Эни күчтәнәчкә төрөлгән ризыклар арасыннан үзе пешергән шадра печеньеңе учы белән тутырып алды да миңа сузды: «Бар, улым, Жәмәй дэдәңә бир!» Тыгыз коймалы урыс капкадан чыгып килүче бичара телсез каршысына йөгәрдем, ташка абынып егылдым, печеньееләрне күкрәгемә кыскан идем, алар чәчелмәде, кулым буш булмаганга борыным белән жиргә бәрелдем, канады. Канаса да, еламадым. Жәмәй дэдәй биленә таккан капчыгына печеньееләрне шудырды да дәү кулы белән аркамнан какты. Сирәк сакалын селкетеп рәхмәт укыды. Аның керфексез яшькелт күзләреннән күз яше кысылып чыкты...

Эни ап-ак кулъяулыгы белән минем тузанга, канга буялган борын тирәләрен рәтләп торганда эти кибеттән чыкты, без сәфәребезне дәвам иттек. Авылны чыккач кына эни миңа карап: «И, улым, дөнья йөзөндә бәхетсезлекләр бик күп шул әле», – диде.

Эти белән эни үзара сөйләшеп бардылар, иген уңмаган елларны, мин аңламаган налогларны, кысуларны телгә алдылар. Жәмәй дэдәй белән очрашу аларга шулай тәэсир иттеме, әллә мондый күңелсез әңгәмәнең бүтән бер сәбәбе бар идеме? Без урманны чыктык авыл араларын үттек, авылларга кердек, туктап ат эчерттек, эни коега су алырга килгән ят апалар белән тиз-тиз нидер сөйләште, әмма ата-анамның йөзеннән моңсулык Федотка барып житкәнче китмәде. Бу юлы эти-эни сөйләшкән сүзләр берәм-берәм минем күңелемә кереп ояладылар. Эниемнең: «И, улым, дөнья йөзөндә бәхетсезлекләр бик күп шул әле», – дигән сүзен мин гомерем буге онытмадым.

Бу сүзнең хак икәнлегенә тагын бер мәртәбә шунда, Федотта ук ышанырга туры килде.

Хужалар безне искиткеч жылы каршыладылар. Олыларга гына түгел, безгә, бот буге малайларга да сый-хөрмәтнең иге-чиге булмады. Пилмән дә пешерделәр, тавык та куырдылар. (Дөрөс, тавык боты олы малай Азат белән, төпчек малай Алмазга эләкте, мин муен кимереп калдым.) Эндриян дэдәйнең уллары Никипар белән Ибан безгә элек алпавыт утары булган детдом биналарын, таллар арасында жәелеп яткан тирән буаны күрсәтеп йөрделәр. Тоташ чия агачлары белән капланган бик биек тау башына менгәч мин телсез калдым. Мондый киңлекләргә, ерак офыкларны, матурлыкны минем бер чакта да күргәнем юк иде. Баграж тавына менгәнем бар, ләкин безнең авыл өч яктан урманнар белән әйләндерелеп алынган да, тау башыннан ерак офыкларны күреп булмый торган иде. Ә монда исә... бер-берсен кисешкән басу юллары, елга буге әрәмәләрен чөлмәштергән сукмаклары мине тәмам хәйран калдырды. Минем дә әнә шул, кышкы карда куян эзе сыман чөлмәшкән сукмаклардан, тагын әллә кайларга барасым, әллә нинди ят дөньялар белән танышасым килде...

Ничә көн кунак булганбыздыр, исемдә калмаган, кичләргә берсендә өстәл тирәсендә олылар белән тәмләп бәрәңгә дурычмагы белән чәй эчеп утыра идек, кече яктан дурычмак өйгән тәлинка күтәреп чыгып килүче апа лып итеп урындыкка утырды. Кызганычка каршы, Эндриян дэдәй хатынының исемен онытканмын... Урындыкка утырды, тәлинкасе идәнгә шапылдап төште, майлы дурычмаклар идәнгә тәгәрәде. Олылар: «Ни булды? Ни булды?»– дип апа тирәсендә кылбырдак килделәр. «Башыма кемдер күсәк белән китереп сукты!»– диде апа, әз-мәз хәлен жыеп. Олылар дару эзләргә тотынды, мин тәмам аптырашта калдым. Нинди күсәк? Кем сукты? Өйдә бездән башка беркем дә юк ләбаса? Уллары Никипар белән Ибан да өйдә юк. Алар Зәйдән килгән кунак абыйны буга коерыгындагы камышлыкка, үрдәк атарга алып киткәннәр. Кичке чәйгә алар да кайтып житәргә тиеш. Апабыз елапмы-елый, бәргәләнә генә, чыдый алмый. Эндриян дэдәй чакыруы бугенча бераздан өйгә фельдшер килеп керде. Биргән даруларны эчмәде Эндриян дэдәйнең жәмәгәте, гел бер сүзне кабатлады: «Бәла килде безгә, хәсрәт килде. Башыбызга кайгы төште!»

Эңгер-меңгер иңгәндә, кабык арбага салып Эндриян дэдәйнең кече улы Ибанның жансыз гәүдәсен алып кайттылар. Эш болай булган икән. Зәйдән килгән сунарчы камышлар селкенгәнән абайлаган да шул төшкә төбәп атып та жибәргән... Ядрәләре туп-туры Ибанның күкрәгенә килеп төшкән икән, йөрәгенә үтеп кергән. Ибан аһылдап кычкырган да шунда ук жан биргән... Шул секундта әнкәсенәң башына күсәк белән органдай булган. Ана сизгерлегенә тиңнәр юк!

Эндриян дэдәй сап-сары нарат такталардан улына табут ясый...Нарат ылыслары белән, чәчәкләр белән бизәлгән караватта Ибан ята. Аның башы очында кара яулыгын бәйләгән әнисе утыра. Ишегалдында ике кулын аермаска йозаклап, һавада селки-селки бичара сунарчы, Эндриян дэдәйнең кардәше йөри. Өй тирәсендә йөзләгән детдом балалары жыелган. Бүтән чакта шукланырга, төрткәләшәргә һәвәс малайлар да бүген тып-тын торалар...

Мин дә шулар тирәсендә йөрим. Мин бүген фәжиганең ни икәнән, ата-ана хәсрәтен беренче тапкыр үз күзләрем белән күрдем. Хәзер буа өстендәге тип-тигез су да, биек-биеккә менеп киткән таулар да, буа өстенә ишелеп торган агачлар да, алпавыт утары, ул яшәгән йорт болдырының түгәрәк, сырлы-сырлы бизәкле баганалары да күземә күренми. Болытлымы көн, кояшлымы – барыбер караңгы...

Ибанны ничек, кая күмүләре исемдә калмаган. Кайсы юлдан кайтканыбызны да белмим. Хәер, моның әһәмияте бар идемени хәзер? Әче күз яшьләренә төрелгән бу көн, нарат ылыслары арасында сузылган Ибанның балавыздай йөзе, Жәмәй дэдәйнең йорттан-йортка кереп теләнеп йөрүе шушы жәемнең иң авыр хатирәләре булды шикелле.

Ибан үлгәч Эндриян дэдәйләр Федот детдомында озак тормадылар, Багражга кайттылар. Без, гаиләбез белән Урта урамның буш өенә күчтек. Аның хужалары кая киткән булгандыр, хәтерләмим, мәгәр аларны да бер-бер нужда, бәхетсезлек күчереп йөрткәндер дип уйлыйм. Кешеләрне урыннан-урынга күчәргә мәжбүр иткән тынгысыз заманга кереп баруыбыз хакында әти-әниләрнең кеше югында, шыпырт кына сөйләшүләре истә калган...

Июль-август, 1991 ел.

Текстны электрон калыпка *Гали Мусин* күчерде.